

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ ДИТЯЧИХ ТРУДОВО-ВИХОВНИХ ТА ТРУДОВИХ КОЛОНІЙ УСТАНОВ СИСТЕМИ НАРКОМАТУ (МІНІСТЕРСТВА) ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР У 1943 – 1950 РР.

Одним із напрямків роботи органів НКВС (МВС) УРСР у період повоєнної відбудови була боротьба з дитячою бездоглядністю та безпритульністю, а також запобігання асоціальним вчинкам у неповнолітньому середовищі. Ця багатогранна і величезної суспільної ваги діяльність проводилася через мережу дитячих спеціальних установ системи НКВС (МВС) республіки. До неї належали дитячі кімнати міліції, дитприймальники-розподільники, трудові та трудово-виховні колонії. Специфічність цих установ полягала насамперед у тому, що вони поєднували в своїй діяльності як суто гуманітарно-виховні, так і примусові функції. Поряд з цим вони були тісно пов'язані з дитспецстановами інших відомств, організаціями та підприємствами.

Незважаючи на очевидну актуальність і значний гносеологічний потенціал означеної проблеми, вона досі ще не стала предметом спеціального вивчення як вітчизняною, так і зарубіжною історіографією. Фрагментарні відомості щодо мережі та контингентів дитячих трудово-виховних та трудових колоній на початковому етапі відбудови подаються, зокрема, в працях Т.В.Вронської [1], Г. М. Голиша [2] та ін. Проте самодостатні сюжети з проблеми, що досліджується в історичній літературі наразі, відсутні. Ця обставина й спонукала автора звернутися до даної теми, визначивши метою своєї розвідки на основі архівних джерел зробити посильну спробу аналізу специфіки роботи дитустанов НКВС (МВС) УРСР у 1943 – 1950 рр., зокрема, дитячих трудово-виховних та трудових колоній. Фактологічна база пропонованого дослідження знаходиться в територіальних межах Наддніпрянської та Східної України.

Об'єктом дослідження є соціальна політика радянської влади в УРСР, предметом виступає діяльність трудово-виховних та трудових колоній.

Зростання виявів девіантної поведінки в підлітковому середовищі спонукало владні структури до розширення мережі трудово-виховних (ДТВК) та трудових (ДТК) колоній для неповнолітніх. У ці установи на перевиховання направлялися підлітки віком 11 – 15 років за скоєння суспільно-небезпечних правопорушень [2, 238].

У 1944 р. на звільнених територіях України працювали вже 4 колонії для неповнолітніх граничною місткістю 1300 осіб, у яких на той час утримувався сумарно 301 підліток. Зокрема, це Бучанська (Київщина) ДТВК для дівчаток на 300 місць, а також 3 для хлопців: Привільнянська (Дніпропетровщина) на 400 місць, Ново-Желанівська (Сталінська обл.) і Куряжська (Харківщина) – на 300 місць [4, 3]. Згодом було відкрито Тагачанську ДТВК для хлопчиків на 450 місць [5, 94].

У 1946 р. у республіці функціонувало 6 дитячих трудово-виховних та 3 трудові колонії [6, 11]. На 1948 р. в УРСР вже працювало 14 колоній для неповнолітніх на 7450 місць, в тому числі 6 трудових колоній, розрахованих

на 4350 засуджених і 8 ДТВК на 3100 місць [5, 94]. З них на території Наддніпрянської та Східної України функціонувало в той час 1 трудова колонія і 4 ДТВК.

Основою життєдіяльності континентів дитячих ДТК і ДТВК була праця, яка розглядалася як найефективніший спосіб перевиховання неповнолітніх, які скоїли правопорушення. Як правило, до праці залучалося понад 97 % особового складу цих установ [7, 232-233].

За наказом міністра внутрішніх справ СРСР за № 157 від 22 квітня 1946 р., з метою покращення навчання вихованців дитячих трудових і трудово-виховних колоній МВС і забезпечення їм відповідної кваліфікації, було прийнято рішення затвердити виробничий профіль колоній (див. таблиця 1) [8, 85^ж, 86-87^ж].

Табл. 1

Дані про виробничий профіль та спеціальності підготовки ДТВК та ДТК Наддніпрянської та Східної України на 1946 р.

Як випливає із наведеної таблиці, основним виробничим профілем колоній для дівчат було швейне виробництво, а для хлопців – металообробка. Перебуваючи в ДТК і ДТВК, неповнолітні опановували масові робітничі професії, за якими після звільнення працювали на підприємствах. Система виробничого навчання в дитячих колоніях була продумана досить раціонально задля того, щоб підлітки, які відбували покарання в цих установах, вийшли з них, маючи певну професійну підготовку. Таку практику було запроваджено ще в 1935 р. [9, 12]. Пізніше це було викладено в „Інструкції про виробниче навчання підлітків в дитячих трудово-виховних та трудових колоніях МВС”, яка була розміщена в наказі Міністра внутрішніх справ СРСР № 534 від 12 серпня 1950 р. Тут зазначалося, що виробниче навчання підлітків, які не мають кваліфікації, повинно проводитися за програмами шкіл ФЗН і ремісничих училищ Міністерства трудових резервів СРСР [10, 249^ж].

Для визначення ступеня опанування професією та присвоєння відповідних розрядів вихованцям ДТК і ДТВК, при цих установах працювали спеціальні кваліфікаційні комісії [11, 29-31]. При навчальних майстернях колоній організовувалися навчально-методичні та технічні кабінети, на базі яких проходили заняття з виробничих дисциплін для підлітків, по закінченню їх циклу проводилися кваліфікаційні екзамени [10, 250, 253^ж].

За наказом Міністра внутрішніх справ СРСР № 667 від 11 жовтня 1950 р., при Привільнянській ДТВК МВС з 1 грудня 1950 р. було організовано школу механізації сільського господарства на 500 хлопчиків. У цій школі

готували трактористів, комбайнерів з терміном навчання в 1 рік та кваліфікованих механізаторів, які навчалися 2 роки і 6 місяців [10, 399-400].

Як засвідчують документи, колоніям доводилося виробничий план на кожний період, його виконання суворо контролювалося. Так, у звіті спеціального відділу МВС за 1946 р. відзначалося, що виробничий план з випуску товарної продукції по дитячих колоніях було виконано на 130,5 %. У той же час констатувалася досить низька якість продукції, яка випускалася в Тагачанській ДТВК [12, 158, 365].

Вихованці дитячих колоній брали активну участь у проведенні сільськогосподарських робіт, догляді за продуктивною худобою. Документи Наркомату внутрішніх справ УРСР за 1945 р. відзначають вихованців Ново-Желанівської, Куряжської та Привільнянської колоній, які значно перевиконали план посівної кампанії. Кращих працівників було премійовано [13, 80]. У 1948 р. рішенням журі ВЦРПС і МВС СРСР за результатами Всесоюзного „соціалістичного” змагання працівників підсобних сільських господарств другу премію в розмірі 10 тис. крб. було присуджено Привільнянській ДТВК [14, 17].

Періодично проводилися республіканські виставки продукції підсобних господарств та виробничих структур дитячих колоній. Тогочасні директивні документи відзначають досить великий асортимент експонатів виставки, значну зацікавленість нею громадськості [15, 142-143].

Порядок оплати праці вихованців колоній був врегульований спеціальним наказом Наркома внутрішніх справ СРСР № 197 від 29 квітня 1945 р. Оплата проводилася за фактично виконану роботу чи випущену продукцію за тарифами дорослих робітників. Проте на рахунок вихованця перераховувалося максимально лише 50 % фактичного заробітку, залишок же використовувався для погашення витрат на його утримання в колонії [16, 192^{3в}-193^{3в}].

Начальнику колонії надавалося право за порушення трудової дисципліни і погану поведінку вихованців зменшувати виплату грошей на руки і залишати заробітну плату учня повністю на його особистому рахунку [16, 193^{3в}].

Згідно з нормативними документами, поряд з працею і виробничим навчанням вихованці колоній мали навчатися у загальноосвітніх семирічних школах. Відповідно до спільного наказу МВС УРСР та Міністерства освіти УРСР № 285/2421 від 10 грудня 1948 р., всю навчальну роботу семирічних шкіл дитячих колоній МВС належало проводити в суворій відповідності з навчальними планами і програмами, установленими для початкових і семирічних шкіл Міносвіти УРСР. При цьому вимагалася забезпечити повне охоплення шкільним навчанням усіх дітей і підлітків, які утримувалися в дитячих колоніях [17, 303]. Для прикладу, у 1950 р. 97 – 99 % вихованців Куряжської ДТК відвідували шкільні заняття [7, 232-233]. Терміни перебування в колонії для багатьох підлітків відкривали для них можливість закінчення повного курсу семирічки і подальше навчання після звільнення. Так, у 1945 р. 11 вихованок Бучанської колонії закінчили неповну середню школу при колонії й направлені на навчання в Київське педучилище. У 1946 р. 7-річну освіту здобуло й 36 вихованок Бучанської та 13 вихованців Привільнянської колоній, пізніше вони вступили в технікуми [11, 29-31].

У колоніях для неповнолітніх проводилася багатогранна виховна робота, працювали гуртки за інтересами, колективи художньої самодіяльності, організовувалося дозвілля вихованців. Позитивний досвід цієї роботи було

нагромаджено в Курязькій ДТК [7, 232-233]. Поряд з цим документи відзначають крайню занедбаність виховної роботи в Бучанській ТВК для дівчат, що привело до масових виявів недисциплінованості та аморальної поведінки серед вихованок [18, 93; 12, 364].

Усі колонії для неповнолітніх потерпали від гострого дефіциту найнеобхіднішого, а відтак їхні вихованці утримувалися в справді жахливих умовах. Особливо така ситуація була характерною для воєнного часу. Так, Бучанська ТВК відкрилася з великим запізненням, а ремонт її приміщень у 1944 р. так і не було завершено. Дахи майже всіх гуртожитків протікали, вікна були забиті фанерою, баня та пральня знаходилися в напівзруйнованих приміщеннях. Паливом на зимовий період ця колонія не була забезпечена [19, 4]. Через дефіцит будматеріалів у 1944 р. з виділених на ремонт приміщень Ново-Желанівської колонії 125 тис. крб. було освоєно лише 35 тис. [18, 61].

У повоєнні роки стан приміщень дитячих колоній дещо поліпшився, але не настільки, щоб можна було вести мову про належні санітарні умови утримання вихованців. Ці установи постійно відчували дефіцит твердого і м'якого інвентарю, одягу, продуктів харчування.

Поряд з об'єктивними обставинами причинами такого становища ставали й зловживання персоналу колоній та злочинна недбалість їхніх адміністрацій. Так, за суттєві недоліки в роботі, які призвели до антисанітарних умов утримання вихованок та катастрофічного падіння рівня їхньої дисципліни, у 1944 р. було звільнено з роботи та піддано адміністративному покаранню начальника Бучанської ДТВК [18, 93^м].

Інвентаризацією 1945 р. по Тагачанській колонії було встановлено, що її персоналом розбазарено 213 пар взуття, 248 – нагільної білизни, а також 220 комплектів, 124 наволочки [20, 47].

В історичних джерелах того часу є чимало свідчень масових захворювань серед вихованців колоній, в тому числі й інфекційних. Досить поширеним серед контингенту ДТК і ДТВК був туберкульоз. Високим був рівень поширення педикульозу та шкіряних захворювань. Через відсутність належних санітарних умов утримання було допущено спалах епідемії корости в Бучанській колонії [21, 75].

Незважаючи на закритий режим роботи, наявність охорони з числа працівників НКВС-МВД та необхідних застережних засобів, вихованці колоній часто вдавалися до втеч. Сумну славу в цьому сенсі здобули Бучанська ДТВК, звідки в 1946 р. втекло 144 особи, та Тагачанська (245 осіб) [20, 47]. Мали місце також і групові втечі. Так, наприклад, із Курязької дитячої трудової колонії ім. Горького 17 травня 1944 р. внаслідок недостатньої пильності персоналу при виводі на роботу втекло 8 вихованців [22, 99].

Колонії для неповнолітніх, що виконували в меншій мірі карні, а в більшій – виховні функції, забезпечували відновлення належної соціальної поведінки більшості вихованців. Контроль за роботою спеціальних дитячих установ НКВС-МВС проводився відділами по боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю при виконкоммах місцевих рад народних депутатів трудящих. Але в документах відзначається, що нерідко цей контроль набирав формального характеру [12, 364].

Серед спеціальних дитустанов системи НКВС-МВС функціонувала також і обмежена мережа будинків дитини в рамках ГУТАБу. Контингенти цих специфічних закладів становили діти, народжені жінками, що відбували

покарання у радянських таборах [23, 16]. Існували також і дитячі будинки для дітей „ворогів народу”. Проте, на жаль, через відсутність доступної документальної бази доводиться обмежитися лише констатацією факту функціонування означених вище установ. Зрозуміло, дана проблема заслуговує на детальне опрацювання.

Отже, система дитячих установ НКВС-МВС мала досить розгалужений характер, а їхня діяльність по боротьбі з бездоглядністю та безпритульністю, асоціальними виявами у неповнолітньому середовищі відзначалася досить високим рівнем специфічності та ефективності.

1. Вронська Т.В. В умовах війни. Життя та побут населення України (1943 – 1945). – К., 1995.
2. Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941 – 1945 рр. – Черкаси, 2005.
3. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ДАМВС України). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 3.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 132.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-2. – Оп. 7. – Спр. 7280.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 332.
7. ДАМВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 244.
8. ДАМВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 158.
9. В допомогу директору дитячого дому. – М., 1945.
10. ДАМВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 243.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 338.
12. ДАМВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 107.
13. ДАМВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 85^а.
14. ДАМВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 124.
15. ДАМВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 75.
16. ДАМВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 141.
17. ДАМВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 124.
18. ДАМВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 75^а.
19. ДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 132.
20. ДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3655.
21. Державний архів Черкаської області. – Ф. Р-3029. – Оп. 1. – Спр. 6.
22. ДАМВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 76.
23. ДАМВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 242.

О. Голікова

АГРАРНА РЕФОРМА 1953–1958 РОКІВ: ВИРОБНИЧО-РОЗПОДІЛЬЧІ ВІДНОСИНИ ЗА УМОВ КОМАНДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Центральне місце у науковій спадщині Івана Олександровича Гуржія посідають проблеми аграрної історії України [1]. І це не випадково, адже в історії аграрної країни розвиток сільського господарства визначав долю переважної частини населення. Від рівня розвитку сільськогосподарського виробництва залежала економічна, політична і військова потужність держави. Звідси — численні аграрні реформи, які в історії України доволі часто мали суперечливий і драматичний характер і які покликані були скоригувати стан